

Kitap Tanıtımı

Şenol KORKUT

Ar.Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: senolkorkut@yahoo.com

Şeytanla Konuşmalar, Hilmi Ziya Ülken, Ülken Yayınları, (1. Baskı 1942), 2. Baskı 2003, İstanbul, 245 S.

Düşünce dünyamızın, edebiyattan felsefeye, sanattan bilime kadar her alanda eleştiriye karşı yumuşak karnının olduğu öteden beri kabul edilen bir olgudur. Özellikle yıkıcılıktan ziyade yapıcı eleştiriye öne alan, sistemli ve kurumlaşan bir tarzda mezkur alanlara ayna tutan eserlerin nadir olduğu malumdur. Eleştirinin en önemli özelliği, kuşkusuz, özeleştiriye besleyen bir olgu ve hangi alanda olursa olsun bilimsel kalitenin yükselmesine en etkin sebep olmasıdır. Düşüncenin her alanında münbit ve özgün eserlere sahip olan Hilmi Ziya Ülken bu seferde karşımıza işte söz konusu tarzda bir eleştiri ve hatta özeleştiri denebilecek kitabıyla çıkıyor karşımıza. Cemil Meriç bu eseri fikir hayatımızda doğacak fecirlerin nurlu müjdecisi olarak takdim ediyor. Meriç'in 'kaygısız münevverler, Agoraya inen Hilmi Ziya'nın keskin bir istihzayla çınlayan sesinden ürkecek, rahatsız olacaklar' şeklindeki sözleri doğru olmalı ki *Şeytanla Konuşmalar* ancak 61 yıl sonra ikinci baskısını yapabiliyor.

Bu eserin edebiyat tarihinde şeytanla diyaloglar tarzında üçüncü bir yapıt olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü daha önce Faust'un İncil'in ilk cümlesini 'Başlangıçta faaliyet vardı' diye yanlış bir şekilde çevirmesiyle odasına kadar fino kılığında girebilmiş İblis, asıl şekliyle görünecek ve yapıtın ana seyrini oluşturan Faust'la Mephistopheles arasındaki diyaloglar başlayacaktı. Aynı şekilde, şeytanla bu türden bir diyaloga Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'indeki Smardyekov'un girdiğine şahit oluyoruz. Üçüncü olarak da böyle ilginç bir münazaraya girenin Hilmi Ziya Ülken olduğunu söylesek yerinde olur. Peki neyi tartışıyorlar?

Fazilet, tercüme, aşk, nesir, şiir, tiyatro, nizam-ı alem, roman, resim, din felsefe, tembellik gibi tam 16 konu üzerinde; bunların dünya tefekküründeki yerlerine, ülkemizdeki durumlarına, şahıslara, yapıtlara dair Şeytanla Hilmi Ziya arasındaki çekişmelere, restleşmelere, tartışmalara ve ilginç diyaloglara şahit oluyoruz. Aslında bir mütefekkirin kendi kendisiyle olan kavgasına. Mevcutun en uç olumlu ve olumsuz yönlerinin tartışılmasıyla neticede gerçek ve ideal olanın ortaya çıkarılmasına. Peki bu mütefekkir neden bu kadar geniş alanların hepsinde söz sahibi olmaya, bu alanlara kafa yormaya çalışıyor. Çünkü, müellife göre, memlekette her alanda bir şeyler varmış gibi gözüküyor fakat biraz eşeyip, ince eleyip sık dokuyunca aslında hiçbir alanda hiçbir şeyin olmadığı aşikar oluyor. Ülken'in bu kadar geniş bir alanda eserler vermesinin arkasında yatan sebep belki de kendi dönemindeki bu acıklı tabloyu görebilmesinde yatıyor.

Bir gece Ülken odasında çalışırken şeytan kapıdan mı pencereden mi olduğu belli olmadan gelip mütefekkire musallat oluyor. 'Size kendimi takdim edeyim: Ben mukaddes kitapların cennetten tardettiği, Allah'ın en menfur mahlûğu, insanları baştan çıkararak... Fausta insanın öteki yarısı benim diyen Hallacın ruhuna aşk, Augustinusun kalbine şüphe olarak giren, Voltairenin kalem arkadaşı, Karamazofun dışında gördüğü, Freudun içten çıkardığı' diye bir takdimle başlıyor şeytan, önceleri soğuk ve çekimser olan hava daha sonra yerini ıhlamur servisiyle koyu bir sohbeta ve acıklı münazaralara bırakıyor.

Fazilete dair tartışmada Ülken, önce konuyu semavi dinler açısından irdeliyor. Daha sonra Eflatunun Menonuna atıf yaparak meseleyi açıklamaya çalışırken Şeytan araya girer: 'Ben Eflatunu tanırım.söz aramızda onun bu konuda çok kurnazlığı vardır. Daima kaçamaklı lisan kullanır. O iki katlı bina yaptı merdiveni unuttu' Ülken: 'Hegel bu iki katı birleştirmede mi?' Şeytan: 'Ben kendisine bunu açtım. Bir yüzü madde bir yüzü fikir olan bu iki yüzlü alemde ne oluyor dedim. Birbirimizi ele vermeyelim, seninde marifetlerini biliriz dedi'. Tartışma boyunca insanın iyi tarafını Ülkenin, kötü tarafını da Şeytanın temsil ettiği çarpıcı diyalektik, faziletin dini ve felsefi dünyadaki yerini etraflıca sorgular.

Mütefekkir tercüme konusunu tartışırken, o zamana kadarki birçok tercüme yanlışını ve tercüme eleştirmelerini sıralar. Türk edebiyatından birçok örnek verilir. İntihal intihardır. Her tercüme amelîyattır der Ülken,

aksine tercüme demek yeni elbise dikmektir, hem çevirecek hem de ekini belli etmeyeceksin der Şeytan. Kahramanın Fransızca veya batı dillerinden Türkçe'ye yapılan çevirilerdeki yanlışları ardı ardına sıralamasından sonra, Ülkenin 'Biz bir Aristo semineri yaptık; Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe'den birçok tercümeleri olan Von Aster Yunanca aslıyla karşılaştırdı. Her birinde ne büyük farklar çıktı. Kelime atlaması, cümle kırması, bazen düpedüz yanlışlar gözükiyordu. Bu milletler asırlardan beri bu işe devam ederler; bir günde 'mahvolduk' diye bağırıklarını duymadık' şeklindeki bu savunmacı gerekçelerini Cemil Meriç ülkemizdeki tercüme alanındaki faciaları meşrulaştırmak olarak yorumlar. Mevzu ciddidir çünkü tercüme yoğunluğuyla eşdeğer tercüme facialarının oranları da içler acısıdır. Ve yakın tarihimizdeki tercümelere dair zihni dinçtir kahramanın. 'Köprülü Fuad'ın Gustave Le Bon'dan tercümesini Salim Sabit tenkid etmişti. Mehmed Emin ve Baha Tevfik'in Boirac tercümelerine evvelce hücum edilmişti. Nurullah Ataç, bir gazetede Mehmet Emin'in Bergson tercümesine hücumlarını neşretti. Peyami Safa ve Agah Sırrı, Nurullah Ataç'ın Madam Bovary tercümesini tenkid ettiler.' Bu konuda seni de biliriz der Şeytan Ülkenin ayağına basar fakat gevezelikle suçlanır. Gevezeyi cehenneme atmışlar odunlar yaş diye bağırırış diye cevap verir kahraman.

Aşk konusu bu konuya biraz İbn Arabî'nin katkısı olan ve çeşitli katmanlarla açıklanan ilahi boyutuyla tartışılmaz. Daha ziyade İbn Hazm türü bir aşk algılaması yaygındır tartışma boyunca. Stendhal'in dört aşk tarifi aktarılır ve münazara edilir. Birincisi; Leyla Mecnun tarzı ihtiras aşkı, İkincisi; zevk aşkı, Üçüncüsü; maddi aşk, Dördüncüsü; tefahür aşkı.

Bundan sonraki bölümde nizam-ı alem fikri tartışılır. Mesele Ülkenin bir Anadolu ziyareti sonrası önceleri verimli, şenlikli, hanlar ve kervansaraylarla donatılmış bölgelerin ticaret vasıtalarının tekamülüyle ıssız bozkırlara dönüşmesini müşahadesinin sonunda başlar. Zamanında buraları ıslah eden ne Baba İshak, Geyikli Baba, Börklüce Mustafalar geçmiştir. Bunlar Enderun'a dünya hayatının ıslahıyla ilgili birçok layihalar göndermişlerdir. Size tavsiye ederim der kahraman; tarih meraklılarını teşvik edin hasıraltı edilen, halının altına süpürülen bu layihalar, bu dahiler bir bir ortaya çıkarılıp eserleri neşredilsin. Fakat bunu yapacak adamların memlekette kıtlığından bahseder Ülken. Daha sonra tekniğin kullanılmasıyla ve kendi içlerindeki batılılaşmayla tarikatların ıslah edici olmaktan çıktığına vurgu yapılır. Ülkene göre, günümüzde aleme nizam vermek üzere İsa'ya dayanıp İsa'yı çarmıha gerenlerin, ya da Marks'a dayanıp Marksı taş tutanların temel gayelerinin önce, sonra ve en sonra yine kendilerini selamete çıkarmak istemeleridir. Nasıl olsa bu olduktan sonra vatanseverlik, insanîyet, mefkure onları soluk soluğa takip edeceklerdir. Bilahere dünya nizamı için görüşler serdeden Türk tefekkürü (İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık), sosyalizm, faşizm liberalizm karşılıklı münazaralarla tahlil edilerek bunların nizam-ı alem anlayışları sorgulanır.

Nesir konusundaki tartışmalarda ise kahraman tarihin bütün ayrıntılarına şahit olmuş sevimli bilge olarak çıkar karşımıza. Ona göre tarihi, hatıratı, hikayesi, tiyatrosu, hicvi ve tekamül etmiş hali romanla nesir önce Latinlerden İtalya ve Fransa'ya oradan da bize geçmiştir. Aslında toplumun ve tarihin bütün duydukları, işittikleri, konuştuklarından oluşmuş şekliyle nesir insanın ve tarihin aynasıdır. Ülkenin itirazlarına rağmen Şeytan, nesrimizin şaheserlerinden Sinan Paşanın ümmi konuştuğunu, Fuzuli'nin nüktelerinin kalkmasıyla içi boş kelime zincirine dönüşeceğini, Kınalıza-de'nin asıl fikri bulunmaya çalışıldığında beş yüz sayfanın beşe indiğini, Mecellenin aslında atasözleri olarak değerlendirilebileceğini iddia eder. Daha sonra, yeni kuşaktan Yakup Kadri'nin, Peyami Safa'nın, Nurullah Ataç'ın nesir kaliteleri münazara edilir. Tartışma boyunca Ülkenin övdüğü, Şeytanın verdiği, birinin iyiyi birinin kötüyü, birinin olumluyu, birinin olumsuzu dercettiği bir nesir tarihi okuması ve münakaşalarına şahit oluyoruz.

Mesnevi, İlahi Komedy, Faust gibi eserlerin şaheserleri olarak sunulduğu ve bize bu eserler vasıtasıyla büyük ilham ve hikmet getirdiğine değinilen şiir ise İngiltere'de Milton, Shelley, Byron, Keats, Wordsworth, Fransa'da Baudelaire, Rimbaud, Varlein, Valery ile devam etmesine rağmen şiirin bizde günümüze kadar böyle güçlü bir zincirinin olmadığı vurgulanır. Fuzuli, Baki, Nedim, Nefi ve Şeyh Galibin yazdıkları aslında kendi yaşadıkları dünyanın bir ürünü olarak sunulur ama halk şiirine hiç değinilmez. Bu alanda Şeyh Galipden sonra bir çöküntü devri yaşayan şiir geleneğimizin, biçimi, üslubu ve tarihe kulak kesilmesiyle Yahya Kemal'le devam ettiği, divan şiiriyle kopan bağların Yahya Kemal'e kurulduğu vurgulanır. Daha sonra Ahmet Haşim'in ve Nazım Hikmet'in şiiri tartışılır. Nazım'ın şiirinin makineye ihtilale devrime aşı olması bakımından Türk şiirine yabancı dursa da kulağını divan ve halk edebiyatına vermesi onu özgünleştiren temel unsur olarak sunulur.

Tiyatroya gelince 1941 yılının insanlık için taşıdığı değer açısından (II. Dünya Savaşı devam etmektedir) Shakespeare'nin 'dünya bir tiyatrodur bizde aktörleriz' sözlerinin hükümsüzlüğüne dikkat çekilir. Bütün alem artık hem aktör hem de seyircidir. Çünkü insanlık geldiği konum itibariyle hem suçludur, hem cezalandırıcı, hem onurludur, hem haydut. Artık dünya kendini inkar ve tasdik eden şeytanın kendisidir, şeytana göre. O, 1941 dünyasında bütün Kabillerin elindeki hançer ve bütün Habillerin sırtında yara olarak görünenin kendi olduğunu söyler. Ayrıca, şehir tiyatrolarının o zamanki ortamda çöplükte bir gül işlevi gördüğü kaydedilir. Fransız mahreçli ve otoriteli tiyatrodan kökenleri bizde olan Hacivat, ortaoyunu vs. ye dayanarak nasıl Türk tiyatrosunun kendisini kuracağına dair mülahazalarla konu tartışılmaya devam edilir.

Dokuzuncu meselede en temel insani duygular övünme ve acze düşme felsefi ve ahlaki olarak ele alınır. Şeytana göre aslında kumar, aşk, siyaset, şöhrat ve para ilim aslında hepsi övünmek için bir araç olarak yapılır. Ülken

ise bunun insanlığa atılan bir iftira olduğunu belirtir ve şeytanın herkesi kendisi gibi görmek istemesinden kaynaklandığını belirtir. İnsanın aslında farklı milletlerden, farklı dinlerden, farklı fikirlerden olsa da takındıkları maskelerin öyküsünü Ülken, kahramanının dilinden çok akıcı bir üslupla dile getiriliyor.

Onuncu mesele fikre ve harekete dairedir. Bunların arasındaki bütünsellik önemlidir. Ülken, insanın bir fikirden diğerine geçerken aleme ve kendi kendine hesap vermeye mecbur olduğunu savunur. Buna karşı Şeytan fikrin insanın üzerinde eğreti bir elbise gibi durduğunu belirtir. Böyle şeylere aldırılmamak gerekir. Çünkü cemiyetin hafızası öyle zannedildiği gibi sağlam değildir. Gündelik hayhuy içinde her şey güme gider onun için istenilen şeyin söylenmesi gerekir. Fakat, Ülken'e göre tabiatta hiçbir şey kaybolmaz günün birinde mutlak ortaya çıkar. Sonra İblis örneklerle durumu izah eder. Önceleri Kuva-i Milliye'nin aleyhinde olup da sonra lehine dönenler. İnkılabın önce aleyhinde olup sonra onun en hararetli taraftarı olanlar. Önce dil inkılabını reddedip sonra savunanlar. Önce bir şairi methedip sonra reddedip sonra yine methedip sonra orta yolcu tavır takınanlar. Bunların hepsi bu ülkede görülen tipolojilerdir. Ülken fikir adamının ısrarcı olmasını ve savunduklarının sonuçlarına katlanması gerektiğini vurgular. Şeytanın bu duruma çözümü daha ilginçtir. Öyle bir reçete hazırladım ki der sağdan okunursa demokrasi, soldan okunursa aristokrasi, yukardan okunursa komünizm, aşağıdan okunursa anarşizmdir. Dolayısıyla kim neyi savunsa sonra karşısına geçse meşru olabilecektir. Bunların şu anda müşterisinin çokluğundan bahseder ve bu duruma Gökalb'i örnek olarak verir.

Etimolojiye dair olan bölümde, daha önce bu ilmin ali bir konumu olmasına rağmen şimdiki konumu ilginçtir. Çünkü bu günkü etimoloji bir anlamda bilimsel yöntemleri ihmal ederek bazı meşgalelerin içindedir. Özellikle rast gele bir şekilde ve bilimsel dayanağı olmaksızın yabancı dillerdeki birçok kelimenin Türkçe olduğunun savunulması örnekler verilerek zemmedilir.

Romanla ilgili kısımda, romanın tarihsel gelişimi özellikle Fransız ve Rus romancılığı etrafında tartışılır. Bunların gölgesinde Türk romancılığının yeşermesi, muhtevası ve tarihsel gelişmesi mülhaza edilir.

Kitaba ve hayata dair bölümde, kitabın insanla ve toplumla ilişkileri tartışılır. Tarih boyunca kitabın serüveni, geçirdiği aşamalar ve insanın eşyaya, varlığa ve hayat tarzına yaptığı olumlu ve olumsuz katkılar münazara edilir. Tarih boyunca yırtılmalarına, çalınmalarına ve yakılmalarına rağmen suçlu olan kitaplar değil insanlardır.

Resimle ilgili bölümde de, bu sefer tartışma olmaz ama iki şahıs dünya resim tarihi galerisinde kısa bir yolculuğa çıkar.

Tembelliğe dair bölümde, tembel ve çalışkan insanların genel karakterlerinden bahsedilir. Gerçekten tembel olanlar en az emekle en fazla kazancı sağlamak isteyenlerdir. Şeytan bunların küçük bir azınlık olarak

maiyetlerindeki büyük halk tabakalarını daima afyonla uyutacaklarına, Ülken ise böyle bir durumun uzun süremeyeceğine vurgu yapar.

Tenkid bölümünde, hakiki münekkidlerin erdemleri münazara edilir. Koçubey'in sultanları sorguya çekmesinden, Sarı Mehmet Paşanın ve Thomas More'un kendi dönemlerindeki hakikati dile getirmelerinin hayatlarına mal olmasından bahsedilir.

Kitabın 'aklı selim' konusunun ele alınmasıyla bitmesi bize göre tartışılan konularda 'aklı selim'in temel ölçü ve yöntem olarak kullanılmasının onaylandığı manasına gelir.

Şeytanla Konuşmalar, 1940'lı yıllarda hangi öneme sahipse, aslında bu günde o öneme sahiptir. Çünkü kitapta tartışılan temel sorunlarla ilgili bu gün bulunduğumuz konum, biçim olarak farklılık gösterse de özünde aynıdır. Kitabın başka bir tanıtımında da değinildiği gibi, Ülken'e kulak verelim.